

СРЕТО ТАНАСИЋ

О ДИЈАЛОГУ У КЊИЖЕВНОУМЈЕТНИЧКОМ СТИЛУ

За књижевноумјетнички стил, као и за неке друге језичке стилове, карактеристично је присуство дијалога. За дијалог у овом стилу значајно је то да се реплике често уводе посебним конструкцијама. Могло би се рећи да је основна функција тих конструкција — »давање ријечи« учесницима у дијалогу. Међутим, ово није и једина функција уводних конструкција. Оне помажу да се потпуније разумије дијалог у овоме стилу. На карактер дијалога утичу и неки ванјезични фактори као што су циљ и предмет разговора, степен припремљености учесника у дијалогу, њихов међусобни однос, њихов однос према теми, ситуација у којој се води дијалог и сл.¹) Све ово што је речено на неки начин се прелама и кроз уводне конструкције. Зато се карактер дијалога у умјетничком стилу може утврдити и посматрањем уводних конструкција. За дијалог у разговорном стилу није карактеристично присуство уводних конструкција. Њихову функцију преузима овдје конситуација, осим кад је ријеч о евоцирању дијалога.

У раду се бавимо уводним конструкцијама у дијалогу у књижевноумјетничком стилу. Циљ нам је да утврдимо улогу глагола у уводним конструкцијама у карактеризацији дијалога а преко њега и учесника дијалога у књижевноумјетничком стилу. У ту сврху посматраће се лексичкосемантичке карактеристике и видсковременске функције глагола у уводним конструкцијама. Истраживање је обављено на ограниченом корпусу — посматране су приче Теодора Вујасиновића², али је зато узет у обзир потпун списак глагола који се јављају у овој функцији.

Пронађено је педесет различитих глаголских лексема у уводним конструкцијама реплика дијалога. Од тога 82% припада глаголима говорења. Остали глаголи индиректно указују на присуство говора: 6% припада класи глагола емоционалних стања, 8% — класи физичких радњи, 2% — класи глагола опажања и 2% класи глагола који именују гестикалације.

Ако се има у виду да се ради о релативно малом корпусу и да дијалог није честа појава у њему, онда се може рећи да се ради о повеликом

¹ Види о томе у раду *Вопросы изучения диалога в работах советских лингвистов* у књ. *Синтаксис текста*, Наука, Москва 1979, 305.

² Тодор Вујасиновић, *Јабука на војничкој карти*, Свјетлост, Сарајево, 1961, 5—75.

списку глаголских лексема. Посебно је интересантна чињеница да се јавља овако велики број глагола који припадају класи глагола говорења. То говори да аутор врши избор глагола који најбоље одсликавају дијалог што се води међу јунацима, а онда и саме јунаке.

Карактеристично је за Вујасиновићеве приче да оне, иако обично кратке, износе сложене судбине учесника у догађајима о којим се у њима говори. Аутор се ријетко дуже задржава на опису јунака; њихов лик одсликава се кроз њихово дјеловање, однос према другим јунацима, што се одражава и на дијалог који они воде. Тако се у причи *Патрола и дете* води сљедећи дијалог између партизанâ и издајника:

»Ха, познао си ме!« — *узвикну* комесар...

»Пази да те не послуша«, *одбруси* мрки борац.

(...)

»Ти знаш зашто смо дошли«, *проговори* одмерено. (15—18)

На почетку разговора са издајником ни комесар није могао да остане миран: он *не говори*, он *узвикује*. Партизан који учествује у разговору још је оштрији: он *одбруси*. Онда се комесар смирује и наставља мирније разговор. Сва три глагола припадају класи глагола говорења. Поред указивања на присуство говора ови глаголи говоре и о томе како се изговарају реплике, о ономе ко их изговара — на основу њих сазнајемо о дијалогу и учесницима у дијалогу.

Слично је и у причи *Запис о оцу и сину*:

»Колико ти је година«, *упитах* малог.

»Петнаест«, *избацио* хитро.

»Не лажи«, *дрекну* на њега отац. (51)

Приповједач, као неутралан учесник у овом догађају, говори неутрално. Дјечак, коме је стало да пође с партизанима, говори тако да буде што убједљивији. Отац, који се плаши да му не погине син јединац, бијесан је због синове одлуке. Сваки од учесника говори у складу са својом позицијом. О свакој реплици закључујемо на основу лексичке вриједности глагола у уводној конструкцији.

Другачији се дијалог води између партизанâ и дјевојке која је нашла поред њих. Међу њима постоји симпатија као међу оним који су се у ратном вихору нашли на једној страни. Код партизана се рађа и симпатија према младој и лијепој дјевојци. Постојање једне и друге симпатије одражава се и на дијалог. Кроз реплике које изговара дјевојка јасно су уочљиве њене симпатије прве врсте. А кроз реплике које изговарају млади партизани — огледа се и једна и друга симпатија.

»Ух, што ме уплашисте, ђаволи«, *рече* тихим гласом...

»Чим те мајка храни, па си тако лепа«, *рече* најмлађи...

...

»Чија си?« *упаде* нестрпљиво најмлађи.

...

»Заиста си много лепа«, *умешах* се и ја да нешто кажем.

»Ма шта вам је«, *љутну* се девојче.

...

»Кад се све ово сврши, знај да ћу доћи да те тражим«, *смешио* се најмлађи. (24—25)

И овдје се, дакле, о дијалогу и учесницима у њему може закључивати на основу глагола у уводним конструкцијама.

Посебно је потресна сцена дијалога рањеног младића са кумом и партизанима у причи *Сто осамдесет и три динара*. Ево те сцене нешто скраћене.

»јој, ће... ће су ми ноге«, *прстења* младић полусвесно.

»Ма ето их болан«, *покушавао* је да га *умири* старчић...

...

»Па који га ђаво спетља с њима«, *обрецну* се на њега рањени партизан.

...

»Ау-у-ух«, *зави* рањеник нељудским гласом...

...

»Остави то«, *подвикну* на старчића рањени партизан.

...

»Друже, јој друже, шта рече, је ли... зар ме баш пресјекло«, *прстења* испрекидано младић кроз укочене вилице.

»Ма није да те баш пресјекло«, *поче* да *врда* овај.

...

»Остави то куме Милићу«, *проуња* старчић, »ко је видео да се тако убија«. (66—68)

Очито је да употребу овако различитих глагола у уводним конструкцијама не диктирају чисто граматички разлози. Ријеч је о томе да аутор бира између глагола који указују на присуство говора оне који најбоље одсликавају дијалог што се води међу јунацима, а кроз тај дијалог и саме учеснике у њему. Ради се, дакле, овдје о појму стилистичког избора³.

И вид и вријеме глагола у репликама у функцији су самог дијалога. Познато је да се догађаји о којим приповједач говори могу на различите начине временски представљати. Управо вид и вријеме глагола служе писцу у том поступку⁴.

³ О појму стилистичког избора види у књ. Зденко Лешић, *Језик и књижевно дјело*, Свјетлост, Сарајево, 1982, 166—176.

⁴ О улози вида и времена у представљању временске позиције приповиједања види у књ. Б. А. Успенски, *Поетика композиције*, Нолит, Београд, 1979, стр. 102 и даље.

У причи *Јабука на војничкој карти* јавља се сцена са дијалогом који се води између партизанског командира и старице. То је кратак разговор и приповједач га тако и представља. Сви глаголи у уводним конструкцијама дати су у претериталном глаголском облику — аористу. Такође, сви ови глаголи имају перфективну видску вриједност. Сцена је трајала кратко и аутор је тако и представља извана, не уводи нас унутар саме сцене разговора. Аутор је заузео овдје спољну тачку гледишта⁵.

Не даје приповједач овако само оне сцене са дијалогом које су трајале кратко. Он може да заузме спољну тачку гледишта и кад је она трајала дуже. Тако је у причи *Запис о оцу и сину*, кад се води дијалог који траје нешто дуже. И ова сцена је представљена извана. Глаголи у уводним конструкцијама имају перфективну видску вриједност. И овдје доминира облик аориста, само једном је употребијен перфективни перфект без помоћног глагола.

Интересантно је како аутор поступа у причи *Лепота*. Аутор даје реплике извана и са временске дистанце: глаголи уводних конструкција имају перфективни вид и у претериталном су облику — у аористу (овај дијалог је већ навођен). Само једанпут мијења се пишчева позиција, и то употребом имперфективног перфекта: *смишио се*. Тако нас приповједач »увлачи« у сам ток дијалога. Имперфективни перфекат омогућује да се та сцена дијалога да изнутра, за читаоца је цио ток дијалога прошли, али га писац у једном тренутку уводи у позицију синхроног посматрача — управо употребом имперфективног перфекта. Употребом имперфективног глагола приповједач постиже ефекат продуженог времена⁶. Интересантно је коју реплику аутор »коментарише« управо употребом глагола имперфективног вида. То је глагол *смишлити се* — глагол који не припада категорији глагола говорења. Овај глагол посредно истичући присуство разговора указује на расположење младог партизана према дјевојци. Управо ту сцену аутор даје изнутра, са синхроне тачке.

И у причи *Гаришта* глаголи у уводним конструкцијама реплика имају перфективни вид и облик аориста. Од овога правила приповједач одустаје у једном случају:

»Тешко момцима кад ова порасте«, смејући се *говорио сам* њеној мајци кад је долазила да је води на спавање. (28)

Овдје се облик имперфективног перфекта употребљава да се истакне понављање радње у прошлости.

У причи *Сто осамдесет и три динара* у уводним конструкцијама реплика употребљавају се глаголи свршеног вида у облику аориста. У два случаја глагол је дат у облику имперфективног презента:

⁵ Исто, 102 и даље.

⁶ Исто, 109.

»Дру-друже«, окреће рањеник главу с десне на лијеву страну и опет је враћа у стари положај. (68)

...

»Знаш, куме, види у фермену јесу ли ми паре још ту. Знаш има сто осамдесет и три динара. Види да нису испала.«

»Видићу, видит«, кашљуца старчић и ћутећи преноси тежину с једне ноге на другу. (69)

Ове двије реплике, посебно потресне, приповједач нам даје са синхроне тачке и изнутра. Иако је сцена дијалога упечатљива и без овог заустављања радње, без увлачења читаоца унутар саме сцене, овим пресијецањем описа аутор постиже посебан ефекат. Овдје се ради о спајању ретроспективне и синхроне тачке гледишта⁷.

За причу *Разговори под јабуком* карактеристично је да се у уводним конструкцијама јављају глаголи оба вида и то у неколико глаголских облика. У дијалогу који се води између старца и његове снахе приликом сахране изгинулих партизана реплике се уводе конструкцијама са глаголима свршеног вида и у облику аориста. Ове сцене се, дакле, дају са стране. Облик аориста је, са својом карактеристиком динамичности⁸, аутору најпогоднији да представи дијалог у овој прилици:

»Партизани« утврди старац.

...

»Бе велиш да их упопамо?« запита старца идући ка амбару да из њега узме ашове.

»Тамо ћемо под јабуке«, показа старац...

...

»Стој!« довикну јој старац — и хитро приђе.

...

»Додај-дер, снахо, ону даску«, рече показујући на једну ширу и чвршћу од осталих. (59—60)

Касније старац долази на гроб и води разговор са сахрањеним партизанима. Реплике које он изговара дате су са глаголима у облику имперфективног презента:

»Би ли ти оно ожењен, побогу брате?« обраћа се он тако гробу најмлађег. (62)

⁷ Исто, 157 и даље.

⁸ М. Радвановић, *Наративни глаголски облици*, Прилози проучавању језика, 5, Н. Сад, 1969.

⁹ Е. П. Васильева у раду *Лексико-стилистическая характеристика глагольного ядра ввода конструкций с косвенной речью (в сопоставлении с глагольным ядром ввода конструкций с прямой речью)*, *Slavica Slovaca* 12/1, (1977, Братислава) класу глагола говорења у том смислу дијели на тринаест поткласа. У овом раду то није рађено и због ограниченог корпуса који је истраживан и због другачије тематике.

Тако се аутор у овој прилици јавља као посматрач, учесник у догађају.

А касније, кад се дијалог води између старца и представника нове власти који хоће да сахране партизана у заједничку гробницу, уводне конструкције су са перфективним глаголима у облику аориста. Једна реплика дата је са уводном конструкцијом у којој је глагол у облику имперфективног перфекта.

»Ама, зар овим није лијепо и овдје код мене«, *није се дао* старац. (63)

Мијењајући вид и глаголски облик приповједач мијења своју позицију да би сцену дао изнутра, да би је зауставио. Тако се истиче однос старца према изгинулим партизанима.

На крају се може рећи сљедеће. Дијалог у књижевноумјетничком стилу карактерише се присуством уводних конструкција уз реплике, што није карактеристично, рецимо, за разговорни стил језика. Основна функција уводне конструкције јесте указивање на то коме припада која реплика, што се не може увијек установити на основу контекста.

У уводним конструкцијама реплика у овом стилу јављају се најчешће глаголи говорења, а могу се јавити и глаголи других категорија — глаголи кретања, емоционалних стања, опажања. За приче Т. Вујасиновића карактеристично је да огромну већину представљају глаголи говорења. Иако у његовим причама на дијалог отпада релативно мало, забиљежен је велики број различитих глаголских лексема из ове класе. То говори да није у питању само функција давања ријечи појединим учесницима у дијалогу. Ријеч је о стилистичком избору. Аутор у анализираним причама у оквиру класе глагола говорења бира оне који уз информацију о постојању акта говорења, какву дају глаголи *рећи*, *казати*, *говорити* — носе и додатну информацију — о начину говорења, емотивном стању говорника, о његовом односу према саговорнику или некој ситуацији.

И вид и вријеме глагола у уводним конструкцијама употребљавају се у складу са принципом стилистичког избора. У анализираном корпусу аутор бира вид и глаголски облик у складу са начином представљања појединих сцена дијалога — служе му за мијењање временске тачке из које представља те сцене. Бирајући глаголе имперфективног вида аутор увлачи читаоца у сам ток догађаја, даје их изнутра, са синхроне тачке гледишта. У ту сврху употребљавају се у анализираним причама имперфективни перфект и презент. Кад се сцене желе дати као прошле, са временске дистанце, употребљава се перфективни вид. У анализираним причама употребљавају се облици аориста и перфективни перфекат.

Као што се види, избор глаголске лексике као и граматички вид и вријеме глагола у уводним конструкцијама имају умјетничку мотивираност. Тај избор у великој мјери одређује се карактером и функцијом дијалога у умјетничком тексту.

ON DIALOGUE IN LITERARY-ARTISTIC STYLE

Summary

It is a characteristic feature of dialogue in literary-artistic style to have introductory constructions with retorts. In relation to it, is the choice of verbal lexemes in introductory constructions. In the short stories analysed the verbs of speaking appear most frequently. Within this class, the author uses forty different verbs, most frequently those which apart from information on the existence of act of speaking, such as say, tell, speak; bears an additional piece of information — on the manner of speaking, emotional condition of the speaker, or its relation towards an interlocutor or particular situation. One can speak on the term of stylistic choice.

Both aspect and tense of the verbs in introductory constructions are used for artistic purposes; the author uses them in accordance with the change of temporal point from which he narrates the dialogue scenes.